

KIỂM SOÁT CÁC HÌNH THỨC THANH TOÁN TRONG KHU VỰC KINH TẾ PHI CHÍNH THỨC Ở VIỆT NAM

LÊ THỊ MINH NGỌC

Đối với các nước đang phát triển, khu vực kinh tế phi chính thức chiếm quy mô khá lớn và đóng vai trò quan trọng trong việc tạo việc làm, hấp thụ số lượng lao động dư thừa lớn trong quá trình chuyển đổi mô hình kinh tế. Số liệu của Tổng cục Thống kê cho thấy, nền kinh tế phi chính thức chiếm hơn 10 nghìn tỷ USD mỗi năm trong các giao dịch ngoài sổ sách. Nếu không kiểm soát các giao dịch này sẽ dẫn đến tình trạng trốn thuế và thất thu ngân sách nhà nước. Bài viết phân tích các hình thức thanh toán ở khu vực kinh tế phi chính thức, nhận diện những khó khăn, thách thức trong việc kiểm soát và đề xuất một số giải pháp nhằm kiểm soát hiệu quả các hình thức thanh toán trong khu vực phi chính thức tại Việt Nam.

Từ khóa: Thanh toán, khu vực kinh tế phi chính thức, nền kinh tế chưa được quan sát

CONTROLLING PAYMENT METHODS IN THE INFORMAL ECONOMIC SECTOR OF VIETNAM

Le Thi Minh Ngoc

For developing countries, the informal economic sector is large in scale and plays an important role in creating jobs and absorbing large amounts of surplus labor in the process of economic model transformation. Data from the General Statistics Office shows that the informal economic sector accounts for more than \$10 trillion per year in off-book transactions. Failure to control these transactions would lead to tax evasion and loss of state budget revenue. The paper analyzes payment methods in the informal sector, identifies difficulties and challenges in controlling and proposes some solutions to effectively control the payment methods in informal economic sector in Vietnam.

Keywords: Payment, informal economic sector, unobserved economy

Ngày nhận bài: 5/7/2019

Ngày hoàn thiện biên tập: 29/7/2019

Ngày duyệt đăng: 5/8/2019

Các hình thức thanh toán trong khu vực phi chính thức ở Việt Nam

Theo quan điểm đưa ra tại một nghiên cứu của

Tổng cục Thống kê, khu vực kinh tế phi chính thức được xem là một trong các nhóm hoạt động của “nền kinh tế chưa được quan sát”. Nghiên cứu của nhóm học giả Đại học Fulbright cho thấy, “nền kinh tế chưa được quan sát” đang chiếm khoảng 25% - 30% GDP Việt Nam. Khu vực kinh tế phi chính thức bao gồm các hoạt động kinh tế thoát khỏi một phần hoặc hoàn toàn các quy định của Nhà nước, bao gồm: Các hộ kinh doanh cá thể, buôn bán vỉa hè, chủ tiệm tạp hóa... Theo số liệu của Tổng cục Thống kê, quy mô của lao động phi chính thức ở Việt Nam tương đối lớn, khoảng hơn 18 triệu người. Các hình thức thanh toán thường được sử dụng tại khu vực kinh tế phi chính thức gồm:

- *Thanh toán bằng tiền mặt*: Đây là phương thức thanh toán đơn giản và tiện dụng trong việc mua bán hàng hóa nên được áp dụng rất phổ biến trong khu vực phi chính thức (phù hợp với các giao dịch kinh tế có quy mô nhỏ, giá trị thấp và phạm vi hẹp). Tại Việt Nam hiện nay, giao dịch tiền mặt hiện chiếm khoảng trên 60% tổng phương thức thanh toán. Theo thống kê của Ngân hàng Thế giới vào cuối năm 2018, Việt Nam có lượng giao dịch phi tiền mặt thấp nhất trong khu vực chỉ đạt 4,9%, trong khi tỷ lệ này ở Trung Quốc là 26,1%, Thái Lan là 59,7% và Malaysia là 89%. Hiện tại, vẫn có tới 90% chi tiêu hàng ngày sử dụng tiền mặt và 99% giao dịch sử dụng tiền mặt khi thanh toán các mặt hàng dưới 100.000 đồng, tất cả những giao dịch bằng tiền mặt đều nằm ngoài tầm kiểm soát của Chính phủ. Điều này đang tạo môi trường phát sinh kinh tế ngầm,

kinh tế phi chính thức và tình trạng trốn thuế.

- *Thanh toán qua hệ thống ngân hàng:* Hệ thống ngân hàng Việt Nam khoảng 30 ngân hàng thương mại cổ phần trong nước, hơn 60 ngân hàng nước ngoài, liên doanh có thể cung cấp các dịch vụ thanh toán rất đa dạng cho khách hàng thông qua các hình thức: chuyển khoản qua ngân hàng, sử dụng các loại thẻ thanh toán (ATM, thẻ ghi nợ, thẻ tín dụng...). Khu vực kinh tế phi chính thức có nhiều loại hình kinh doanh khác nhau và những người tham gia cũng lựa chọn hình thức thanh toán qua hệ thống ngân hàng.

Thương mại điện tử đang phát triển mạnh mẽ là cơ sở để thanh toán qua ngân hàng phát triển. Theo kết quả điều tra của Cục Thương mại điện tử và Công nghệ thông tin (Bộ Công Thương), trong các hình thức thanh toán chủ yếu người mua hàng trực tuyến thực hiện, có 48% người mua sử dụng phương thức chuyển khoản qua ngân hàng, 20% người tham gia khảo sát cho biết từng sử dụng các loại thẻ thanh toán. Một số ngân hàng thương mại đã nghiên cứu, hợp tác đưa vào những công nghệ hiện đại hoạt động thanh toán trên thiết bị di động với việc áp dụng về sinh trắc học, vân tay, khuôn mặt, giọng nói, công nghệ mã hóa thẻ... nhằm mang lại sự tiện lợi cho người dùng, từ đó thúc đẩy sự gia tăng thanh toán không dùng tiền mặt đối với người dân.

- *Thanh toán qua ví điện tử, dịch vụ thanh toán di động:* Với sự phát triển nhanh chóng của công nghệ ngành tài chính, ví điện tử cũng là một công cụ thanh toán hữu hiệu được người dân sử dụng trong các giao dịch hàng ngày. Ví điện tử là một loại tài khoản điện tử dùng để thanh toán các giao dịch trực tuyến. Tính đến cuối năm 2018, Ngân hàng Nhà nước đã cấp phép cho 29 tổ chức không phải ngân hàng cung ứng dịch vụ trung gian thanh toán và 41 ngân hàng cung ứng dịch vụ thanh toán di động, tạo thêm sự lựa chọn cho người dân khi thực hiện các giao dịch và thanh toán trực tuyến.

Giao dịch thông qua ví điện tử thường là các hoạt động mua-bán trực tuyến, lưu trữ tiền, nhận và chuyển tiền qua mạng... Các loại ví điện tử phổ biến tại Việt Nam gồm: Momo, Ví Việt, Moca, VTC Pay, WePay, Payoo, ZaloPay... Nhiều ví điện tử phục vụ chính cho nội bộ và lượng khách hàng hiện đang sử dụng sản phẩm của họ. Theo thống kê của Ngân hàng Nhà nước, tính đến 31/12/2018, cả nước có 4,24 triệu ví điện tử đã được xác thực, liên kết với tài khoản ngân hàng. Mỗi năm qua ví điện tử đạt khoảng 60 triệu giao dịch với giá trị bình quân đạt 200.000 đồng/giao dịch. Ngân hàng Nhà nước

dự báo, số người sử dụng ví điện tử tại Việt Nam sẽ đạt 10 triệu người vào năm 2020.

Ngoài ra, thanh toán qua di động là hình thức thanh toán được xây dựng trên mô hình liên kết giữa các nhà cung cấp dịch vụ: Ngân hàng, các nhà cung cấp viễn thông, hệ thống tiêu dùng, người tiêu dùng. Với dịch vụ này khi đi mua sắm, khách hàng không cần phải mang theo tiền mặt, thay vào đó là thanh toán trực tuyến thông qua điện thoại di động thông minh với Mobile Banking.

- *Các hình thức thanh toán khác:* Ngoài các hình thức thanh toán trên, còn có các giao dịch được thực hiện thông qua hệ thống chuyển tiền như: Qua Bưu điện, các công ty vận tải, du lịch... Các hình thức này phù hợp với giao dịch chuyển tiền giá trị nhỏ, có thể đến được các khu vực mà hệ thống ngân hàng và các hình thức thanh toán điện tử chưa phát triển như vùng nông thôn, vùng sâu, vùng xa, hải đảo trên cả nước.

Khó khăn trong kiểm soát các giao dịch thanh toán khu vực kinh tế phi chính thức

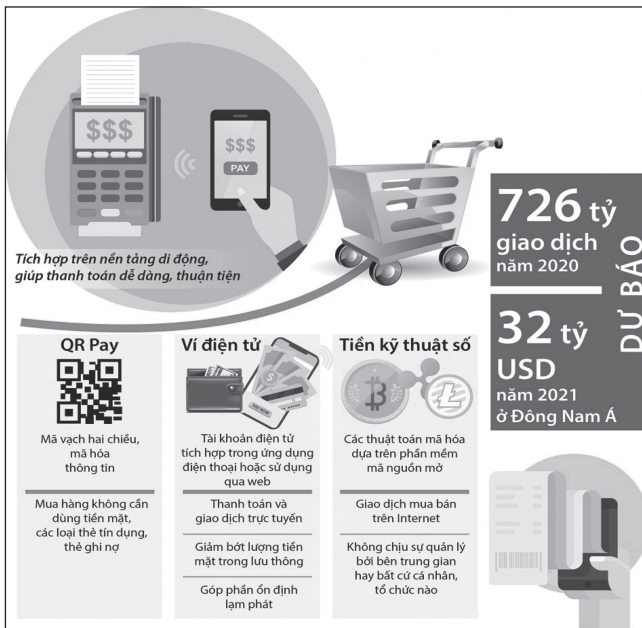
Đặc thù của các giao dịch trong nền kinh tế phi chính thức chủ yếu là bán lẻ hàng hóa, dịch vụ, kinh doanh hộ gia đình, cá thể. Ngoài ra, đối tượng lao động trong khu vực kinh tế này thường có trình độ khá thấp so với mức chung của lao động có việc làm hoặc lao động chính thức. Do vậy, việc kiểm soát các giao dịch thanh toán trong khu vực phi chính thức vẫn còn nhiều khó khăn, bởi vì:

Thứ nhất, thói quen sử dụng tiền mặt của người dân chưa thay đổi: Mặc dù, đã có nhiều phương tiện thanh toán hiện đại và tiện ích (như chuyển khoản qua ngân hàng, thẻ ghi nợ, thẻ tín dụng, ví điện tử...) nhưng việc sử dụng tiền mặt vẫn chiếm đến 90% chi tiêu và chỉ có hơn 10% còn lại là dùng để thanh toán qua POS. Sở dĩ người dân duy trì thói quen dùng tiền mặt, nhất là trong khu vực kinh tế phi chính thức bởi các nguyên nhân cơ bản sau: Chưa quen với sử dụng công nghệ thanh toán mới, sợ thanh toán điện tử không an toàn, không kiểm soát được phí phát sinh thẻ tín dụng...

Về phía người bán sản phẩm, dịch vụ, các cửa hàng nhỏ cũng không có thói quen hoặc không muốn áp dụng hình thức thanh toán điện tử. Mặc dù, hình thức kinh doanh thương mại điện tử ngày càng phát triển nhưng phần lớn người mua hàng trực tuyến vẫn lựa chọn hình thức thanh toán tiền mặt khi nhận hàng. Những giao dịch này được thực hiện thiếu sự kiểm soát của Nhà nước, dẫn đến tình trạng trốn thuế hoặc tránh bị các cơ quan kiểm tra phát hiện.

HÌNH 1: CÁC HÌNH THỨC THANH TOÁN MỚI TRONG KỶ NGUYÊN SỐ

Nguồn: TTXVN

Báo cáo của Tổng cục Thuế cho thấy, việc chống thất thu ngân sách với khu vực các doanh nghiệp nhỏ, hộ cá nhân kinh doanh vẫn còn nhiều khó khăn, mức thuế khoán đối với các hộ, cá nhân kinh doanh chưa phù hợp với thực tế, đặc biệt là đối với một số lĩnh vực như: cho thuê nhà, kinh doanh thương mại điện tử, kinh doanh nhà hàng, khách sạn, dịch vụ vận tải... Như vậy, việc thay đổi thói quen sử dụng tiền mặt của người dân vẫn là bài toán khó, không dễ thực hiện trong ngắn hạn.

Thứ hai, việc phát triển các hình thức thanh toán điện tử còn gặp nhiều khó khăn: Phát triển các hình thức thanh toán điện tử là bước đi cần thiết nhằm giảm quy mô khu vực kinh tế phi chính thức, góp phần gia tăng nguồn thu ngân sách và tăng trưởng GDP hàng năm cho quốc gia. Tuy nhiên, hạ tầng cơ sở và trang thiết bị kỹ thuật phục vụ cho hoạt động thanh toán điện tử ở Việt Nam còn kém hiệu quả. Ở Việt Nam hiện có khoảng trên 2.200 máy ATM, phân bố chủ yếu ở các thành phố lớn, các khu công nghiệp (Luu Phước Vẹn, 2019). Chi phí phát hành thẻ cao (khoảng 5 USD/1 thẻ), khách hàng dùng thẻ ngân hàng rút tiền phải chịu phí, mạng lưới máy rút tiền tự động hay máy POS cũng rất hạn chế, được lắp đặt chủ yếu ở khu vực thành phố, tập trung ở các siêu thị, trung tâm thương mại, nhà hàng, khách sạn; còn các khu vực nông thôn, miền núi thì gần như chưa có. Hình thức thanh toán qua ví điện tử vẫn chưa đảm bảo tính bảo mật nên chưa được số đông người dân tin tưởng sử dụng. Việt Nam có nhiều ví điện tử nhưng lại chưa gắn với hệ sinh thái và chưa có được mạng lưới điểm chấp thuận thanh

toán rộng khắp để đáp ứng các nhu cầu khách hàng.

Một nghiên cứu về nền kinh tế phi chính thức được thực hiện bởi A.T. Kearney và Giáo sư Friedrich Schneider về xem xét mối quan hệ giữa thanh toán kỹ thuật số và nền kinh tế phi chính thức giai đoạn 10 năm (2007 đến 2016) trên 60 quốc gia chiếm 94% sản lượng kinh tế toàn cầu cho thấy, nền kinh tế phi chính thức chiếm 23% GDP thế giới hiện nay; Việc tăng thanh toán kỹ thuật số thêm 10% mỗi năm trong 5 năm liên tiếp có thể nâng GDP toàn cầu lên tới 1,5 nghìn tỷ USD vào năm 2021. Như vậy, khi hình thức thanh toán kỹ thuật số càng phát triển, các bên liên quan từ các cơ quan công quyền, tổ chức tài chính, nhà cung cấp dịch vụ thanh toán, các nhà khai thác di động, doanh nghiệp, các hộ kinh doanh và người dân đều có thể đóng vai trò trong việc giảm quy mô nền kinh tế phi chính thức.

Thứ ba, chính sách quản lý khu vực kinh tế phi chính thức còn nhiều hạn chế: Không chỉ ở Việt Nam, nhiều quốc gia trên thế giới, khu vực phi chính thức vẫn còn là một khu vực bỏ ngỏ, thiếu kiểm soát, thất thu thuế đối với ngân sách nhà nước. Do vậy, thời gian tới, Việt Nam cần thực hiện các chính sách khuyến khích hộ kinh doanh cá thể nâng lên thành doanh nghiệp, hướng đến mục tiêu đạt được 1 triệu doanh nghiệp hoạt động trong năm 2020 của Chính phủ.

Bên cạnh đó, cần tiếp tục hoàn thiện hành lang pháp lý về thanh toán không dùng tiền mặt, đáp ứng yêu cầu thực tiễn mới; làm cơ sở cho việc xây dựng, triển khai các quy trình nghiệp vụ, đổi mới mô hình kinh doanh theo hướng ứng dụng công nghệ; tiếp tục triển khai có hiệu quả Đề án phát triển thanh toán không dùng tiền mặt tại Việt Nam giai đoạn 2016-2020 của Chính phủ.

Để kiểm soát các hình thức thanh toán trong khu vực phi chính thức

Để góp phần kiểm soát hiệu quả các hình thức thanh toán trong khu vực kinh tế phi chính thức, hướng đến mục tiêu giảm tỷ trọng giao dịch tiền mặt trong tổng phương tiện thanh toán, tăng cường tính minh bạch của nền kinh tế, nâng cao sự kiểm soát của Nhà nước đối với các giao dịch cần có sự phối hợp chặt chẽ giữa các bên như: Chính phủ, các cơ quan quản lý nhà nước, các ngân hàng thương mại, tổ chức tài chính cung cấp dịch vụ thanh toán, người kinh doanh và người tiêu dùng, để từng bước thu hẹp quy mô nền kinh tế phi chính thức.

Về phía Chính phủ và các cơ quan quản lý nhà nước

Nhận thức rõ vai trò, tầm quan trọng của thanh

toán không dùng tiền mặt, Thủ tướng Chính phủ đã ban hành Quyết định số 2545/QĐ-TTg phê duyệt Đề án phát triển thanh toán không dùng tiền mặt tại Việt Nam giai đoạn 2016-2020 nhằm tạo sự chuyển biến rõ rệt về thanh toán không dùng tiền mặt trong nền kinh tế. Trên cơ sở đó, Ngân hàng Nhà nước đã ban hành văn bản số 10/VBHN-NHNN ngày 22/2/2019 về hoạt động thanh toán không dùng tiền mặt, bao gồm: Mở và sử dụng tài khoản thanh toán; dịch vụ thanh toán không dùng tiền mặt; dịch vụ trung gian thanh toán; tổ chức, quản lý và giám sát các hệ thống thanh toán.

Một trong các giải pháp để thực hiện mục tiêu trên là nghiên cứu triển khai một số biện pháp hành chính kết hợp với các biện pháp khuyến khích về lợi ích kinh tế nhằm phát triển thanh toán điện tử. Cần khuyến khích để người dân sử dụng phương tiện thanh toán phi tiền mặt qua việc miễn thuế, phí; Đồng thời, cần có chế tài bắt buộc áp dụng thanh toán phi tiền mặt tại những nơi cần thiết; khuyến khích các cơ sở bán lẻ hàng hóa, dịch vụ chấp nhận và sử dụng các phương tiện thanh toán điện tử.

Cùng với các nội dung trên, cần ban hành các cơ chế, chính sách thích hợp về phí dịch vụ thanh toán để khuyến khích tổ chức, cá nhân thực hiện thanh toán không dùng tiền mặt; quy định mức phí thanh toán chuyển khoản và mức phí nộp, rút tiền mặt tại các tổ chức tín dụng, chi nhánh ngân hàng nước ngoài theo hướng tăng mức phí giao dịch tiền mặt và giảm phí thanh toán không dùng tiền mặt.

Bên cạnh đó, tăng cường kiểm soát thanh toán, phát hành hóa đơn bán hàng hóa, dịch vụ, chống thất thu thuế; ban hành văn bản quy định về tính pháp lý của chứng từ điện tử, hướng dẫn sử dụng, lưu trữ chứng từ điện tử. Rà soát, bổ sung, sửa đổi các văn bản quy định về mở và sử dụng tài khoản thanh toán; xem xét bổ sung quy định các tổ chức, cá nhân có hoạt động kinh doanh phải mở tài khoản thanh toán tại các tổ chức cung ứng dịch vụ thanh toán để thực hiện các giao dịch thanh toán không dùng tiền mặt.

Về phía các tổ chức cung cấp dịch vụ thanh toán

Các ngân hàng thương mại và tổ chức tài chính cần tiếp tục đầu tư, phát triển hạ tầng thanh toán; tăng cường công tác an ninh, bảo mật, đảm bảo quyền lợi của khách hàng, triển khai ứng dụng các thành tựu của cuộc Cách mạng Công nghiệp 4.0 trong cung ứng dịch vụ thanh toán. Ngoài ra, các công ty Fintech, ngân hàng thương mại và các đơn vị kinh doanh cần có sự liên kết triển khai thanh toán qua các ứng dụng thông minh trên các thiết bị

di động, đặc biệt là smartphone, iPad, laptop...

Nghiên cứu, áp dụng các công nghệ thanh toán hiện đại mới với chi phí hợp lý, tốc độ thanh toán nhanh, đơn giản, tiện dụng và chất lượng cao; khuyến khích phát triển các loại thẻ đa dụng, đa năng, thẻ phi vật lý, thẻ không tiếp xúc... Đẩy mạnh phát triển, ứng dụng các phương tiện và mô hình thanh toán/chuyển tiền hiện đại, dễ sử dụng và phù hợp với điều kiện ở nông thôn, nhằm đẩy nhanh phát triển thanh toán không dùng tiền mặt ở những khu vực nông thôn, vùng sâu, vùng xa, hải đảo.

Về phía người cung cấp dịch vụ bán hàng và người tiêu dùng

Trước hết cần nâng cao kiến thức, kỹ năng về tài chính – ngân hàng, tăng cường công tác truyền thông đối với cả người cung cấp dịch vụ bán hàng và người tiêu dùng trong khu vực kinh tế phi chính thức về các tiện ích vượt trội của các hình thức thanh toán điện tử. Với người tiêu dùng, thanh toán điện tử đem lại các tiện ích vượt trội như: tiết kiệm thời gian, chi phí và độ an toàn cao hơn. Với các đơn vị bán hàng hóa, dịch vụ, thanh toán điện tử giúp triển khai, cung ứng dịch vụ nhanh chóng; đánh giá, phân loại và mở rộng thị phần nhờ khai thác dữ liệu điện tử; nâng cao hiệu quả hoạt động và giảm thiểu rủi ro và chi phí cho việc bảo quản, luân chuyển, xử lý tiền mặt... Khi nhận thức được đầy đủ về những lợi ích của các hình thức thanh toán điện tử sẽ dần thay đổi thói quen không dùng tiền mặt, từng bước tăng cường khả năng tiếp cận và sử dụng các dịch vụ ngân hàng - tài chính tới mọi người dân.

Tài liệu tham khảo:

1. Ngân hàng Nhà nước (2019), Văn bản số 10/VBHN-NHNN ngày 22/2/2019;
2. Cấn Văn Lực và Nhóm đồng tác giả, "Báo cáo tóm tắt về kinh nghiệm thế giới về đánh giá khu vực kinh tế chưa được quan sát và một số gợi ý với Việt Nam", Viện Đào tạo và Nghiên cứu BIDV;
3. Dương Đăng Khoa (2006), *Hoạt động của khu vực kinh tế không chính thức ở Việt Nam: Các hình thái và tác động*, Tạp chí Phát triển kinh tế;
4. Đinh Thị Luyện (2018), *Kinh tế phi chính thức ở Việt Nam và một số khuyến nghị*, Tạp chí Tài chính;
5. Lưu Phước Vẹn (2019), *Phát triển hoạt động thanh toán không dùng tiền mặt ở Việt Nam hiện nay*, Tạp chí Tài chính;
6. Một số website: <https://www.sbv.gov.vn>; <https://www.gso.gov.vn>; <http://cafe.vn>; <http://www.gdt.gov.vn>;
7. A.T. Kearney and Friedrich Schneider (2018), *Digital Payments and the Global Informal Economy*.

Thông tin tác giả:

TS. Lê Thị Minh Ngọc
Khoa Tài chính - Học viện Ngân hàng
Email: leminhngochvnh@gmail.com